

Spis treści

Wstęp	7
1. U źródeł problemu polsko-ukraińskiego	17
1.1. Narodowa Demokracja.	18
1.2. Zarys problemu ukraińskiego do 1922 r.	26
2. Przed majem (1922–1926)	37
2.1. Stanowisko Narodowej Demokracji w kwestii ukraińskiej w okresie wyborów 1922 r. i zabójstwa prezydenta Gabriela Narutowicza.	38
2.2. Zagadnienia ukraińskie w polityce i publicystyce narodowej w okresie starań Polski o uznanie polskiej granicy wschodniej.	48
2.3. Narodowcy wobec mniejszości ukraińskiej w okresie przedmajowym ...	64
3. Od ustępstw do pacyfikacji (1926–1930)	97
3.1. Zamach majowy i jego skutki dla stosunków polsko-ukraińskich.	98
3.2. Obóz rządzący wobec mniejszości ukraińskiej	106
3.3. Sytuacja Narodowej Demokracji po zamachu majowym	112
3.4. Wobec ukraińskiej polityki obozu rządzącego	117
3.5. Narodowa Demokracja wobec wyborów samorządowych (1927) w województwach wschodnich i wyborów parlamentarnych (1928, 1930) ...	125
3.6. Pacyfikacja 1930 r. w Małopolsce Wschodniej.	139
3.7. Narodowa Demokracja wobec polityki H. Józewskiego na Wołyniu (1928–1930).	150
4. Ugoda (1930–1935)	157
4.1. Polityka rządu wobec mniejszości ukraińskiej	158
4.2. Narodowa Demokracja wobec polityki ugody.	173
4.3. Narodowa Demokracja wobec polityki regionalizacji.	184
4.4. Narodowa Demokracja wobec zabójstwa T. Hołówki, B. Pierackiego i I. Babija.	188
4.5. Narodowa Demokracja w latach 1930–1935.	194
4.6. Wniosek PPS o autonomię terytorialną ziem wschodnich	205
4.7. Narodowa Demokracja wobec samorządowej ustawy scaleniowej i reformy jędrzejewiczowskiej szkolnictwa	206
4.8. Zawieszenie stosowania traktatu mniejszościowego przez Rzeczpospolitą.	213

5. Ku konfrontacji (1935–1939)	223
5.1. Śmierć Piłsudskiego i zmiany w obozie rządzącym	224
5.2. Akcja rewindykacyjna i program umacniania polskości	230
5.3. Fiasko ugody polsko-ukraińskiej	245
5.4. Sprawa Ukrainy Zakarpackiej	250
5.5. Wybory parlamentarne 1935 i 1938 r. oraz wybory samorządowe	258
5.6. Stronnictwo Narodowe 1935–1939	263
5.7. Aspekty międzynarodowe kwestii ukraińskiej	272
5.8. Ukraińcy wobec nadchodzącej wojny	278
Zakończenie	287
Bibliografia	291
Wykaz ważniejszych skrótów	299
Wykaz ważniejszych nazwisk	301

Wstęp

Na przełomie XIX i XX wieku w Polsce zaczęły powstawać masowe ruchy polityczne, reprezentujące różne ideologie. Świadoma politycznie część społeczeństwa polskiego dążyła do przeniesienia poczucia więzi narodowej na szersze masy społeczne. W ten sposób na obszarze dawnej Rzeczypospolitej zaczął kształtować się nowoczesny naród, wspólnota wyobrażona. W miarę upowszechniania się poczucia tej więzi doszło do wykształcenia się nowoczesnej ideologii nacjonalistycznej. Polski nacjonalizm integralny odwoływał się do minionych form państwowości polskiej dla uzasadnienia istnienia narodu polskiego jako wspólnoty historycznej¹.

W dobie porozbiorowej większość polskich środowisk opiniotwórczych podzielała przekonanie o łączności Kresów Wschodnich² z Polską. Ukraińcy postrzegani byli jako „młodszy bracia” wyróżniający się wyznaniem, folklorem czy językiem, jednak niezdolni do stworzenia własnej wspólnoty wyobrażonej, a tym bardziej państwa. Myśl ta sięgała korzeniami do dawnej Rzeczypospolitej i jej „narodu politycznego”. Jednakże na terenie tych samych Kresów postępował też rozwój ukraińskiej świadomości narodowej. Już w 1848 r. polskie środowiska polityczne zostały zaskoczone pojawieniem się ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji. W miarę rozszerzania się świadomości narodowej na coraz szersze masy społeczne narastał konflikt dwóch wspólnot wyobrażonych, aspirujących do objęcia swoimi wpływami tego samego obszaru³.

Polskie środowiska polityczne, wywodzące się z dawnego „narodu politycznego”, zasadniczo przychylnie patrzyły na tzw. ludność ukraińską.

---

¹ R. Wapiński, *Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk 2002, s. 43–44.

² Pojęcia „Kresy” i „Kresy Wschodnie” używane są w pracy zamiennie, chociaż istniały również „Kresy Zachodnie”. Problematyka tych ostatnich wykracza jednak poza zakres opracowania.

³ R. Wapiński, *Polska na styku...*, s. 49–53.

Natomiast konflikt narodowy odczuwany był bardziej przez zubożałą szlachtę. Nawet w pierwszej dekadzie po odzyskaniu niepodległości za obcych uważano jedynie reprezentantów ukraińskiego ruchu narodowego. Wielu aktywnych politycznie Polaków nadal postrzegało miejscowych chłopów jako „młodszych braci”. Ukraińskie elity polityczne, wywodzące się przeważnie z chłopstwa, widziały w Polakach członków narodu politycznego uprzywilejowanego pod względem społeczno-gospodarczym i politycznym. Starania podejmowane przez aktywne środowiska polskie w celu ułożenia poprawnych stosunków z aktywizującą się społecznością ukraińską były przez tę ostatnią odbierane jako próby polonizacji. W efekcie na przełomie XIX i XX wieku wśród przedstawicieli obu ruchów narodowych narastało poczucie wzajemnej obcości⁴.

Rozpad dotychczasowego układu politycznego po I wojnie światowej umożliwił podjęcie przez ukraińskie środowiska narodowe prób utworzenia niepodległych państw. Fakt, że nie wytrzymały one próby czasu i część obszaru ukraińskich aspiracji narodowych znalazła się w obrębie II Rzeczypospolitej, nie przyczyniał się do łagodzenia wrogich Polakom nastrojów wśród ukraińskich działaczy politycznych. Aktywne politycznie środowiska polskie, szczególnie zaś przedstawiciele Narodowej Demokracji, uznali powstanie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej za naruszenie polskich interesów narodowych. W rezultacie powstania niepodległego państwa polskiego oba narody znalazły się w nowej sytuacji politycznej, w ramach której ich elity zmuszone były określić na nowo wzajemne relacje⁵.

Celem pracy jest ukazanie poglądów Narodowej Demokracji na kwestię ukraińską w latach 1922–1939. Problem ten został zaprezentowany jako zderzenie dwóch nacjonalizmów, polskiego i ukraińskiego, na szerokim tle polityki władz polskich. Zagadnienie to było jednym z najważniejszych i najtrudniejszych problemów, z jakimi borykała się II Rzeczypospolita. Koncepcje innych środowisk politycznych okresu międzywojennego dotyczące problemu ukraińskiego doczekały się już osobnych opracowań. Na szczególną uwagę zasługuje tu praca Eugeniusza Koko⁶, poświęcona Polskiej Partii Socjalistycznej i Teofi-

---

⁴ Ibidem, s. 57–61; U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa–Łódź 1988, s. 342–343; E. Koko, „*Jak Mohart*”. *Franciszek Rawita-Gawroński a dawna Rzeczpospolita*, [w:] *Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur*, cz. 3. Zbiór studiów pod red. R. Wapińskiego, Gdańsk 2002, s. 86.

⁵ R. Wapiński, *Polska na styku...*, s. 147.

⁶ E. Koko, *Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925*, Gdańsk 1991.

la Piotrkiewicza⁷, analizująca środowisko piłsudczyków. Powstały też opracowania, ujmujące całościowo zagadnienie mniejszości narodowych w różnych kontekstach⁸. Zagadnienie to omówił Roman Wapiński w artykule *Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej*⁹. Opublikowany kilka lat temu artykuł Witolda Wojdyły pt. *Kwestia ukraińska w myśli społeczno-politycznej obozu narodowo-demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitej*¹⁰ jedynie sygnalizuje zagadnienie. Stanowisko Narodowej Demokracji wobec mniejszości ukraińskiej nie zostało jednak jeszcze przeanalizowane w osobnej monografii. Specyfika kwestii ukraińskiej, a także dostęp do nowych źródeł na Ukrainie oraz wyniki najnowszych badań nad dziejami Ukrainy i narodu ukraińskiego skłaniają do odrębnego podjęcia tego tematu.

Przedmiotem pracy jest ideologia, publicystyka i działalność Narodowej Demokracji w kontekście problemu ukraińskiego w latach 1922–1939 z uwzględnieniem różnic regionalnych w podejściu do tej sprawy. Narodowa Demokracja została ukazana jako kilka związanych ze sobą instytucjonalnie i ideologicznie organizacji, takich jak Związek Ludowo-Narodowy (1919–1928), Stronnictwo Narodowe (1928–1939), Młodzież Wszechpolska (od 1922 r.), Obóz Wielkiej Polski (1926–1932/33). Obóz narodowy łączyła ideologia nacjonalizmu¹¹, tj. pogląd mówiący, że dobro

---

⁷ T. Piotrkiewicz, *Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyków 1926–1930*, Warszawa 1981.

⁸ E. Koko, *W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918–1939)*, Gdańsk 1995; W. Mich, *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939*, Lublin 1994; K. Wrzeńska, *Obraz mniejszości narodowych w poznańskiej prasie konserwatywnej w latach 1918–1939*, Poznań 2002; W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)*, Lublin 1997; A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław 1979; R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Lublin 2003.

⁹ R. Wapiński, *Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej*, [w:] *Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej prof. Henryka Łowmiańskiego*, Poznań 1974.

¹⁰ W. Wojdyła, *Kwestia ukraińska w myśli społeczno-politycznej obozu narodowo-demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, pod red. Z. Karpusa, W. Rezmera, E. Wiszki, Toruń 1997.

¹¹ „Nacjonalizm jest to postawa społeczno-polityczna i ideologia postulująca nadrzędność interesów własnego narodu, wyrażające się w egoizmie narodowym...”; *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. II, Warszawa 1988 s. 243; R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997, s. 102; zob. A. Pilch, „*Rzeczpospolita Akademicka*”. *Studenci i polityka*

własnego narodu jest czynnikiem najważniejszym, zaś dążenie do jego integracji najwyższą wartością. Organizacje rozłamowe, Związek Młodych Narodowców i Obóz Narodowo-Radykalny, zostały potraktowane jako zasadniczo wykraczające poza ramy pracy, niekiedy jednak zachodziła potrzeba odwołania się do ich poglądów. Dużo uwagi poświęcono również różnicom w zapatrywaniach na kwestię ukraińską Młodych i Starych.

Podstawowymi pojęciami dla zrozumienia polskiego ruchu narodowego są terminy „naród” i „państwo”. Roman Dmowski zdefiniował te pojęcia na potrzeby ruchu narodowego: „Naród jest wytworem życia państwowego. Wszystkie istniejące narody mają swoje własne państwa albo je niegdyś miały i bez państwa żaden naród nie powstał. Fakt istnienia państwa daje początek idei państwowej, która jest jednoznaczna z idea narodową”¹². Państwo było dla Dmowskiego emanacją narodu, który opisywał jako wspólnotę szczepową, posiadającą jeden język¹³. Jednak – jak pisała Urszula Jakubowska – uznano, że „naród może istnieć bez państwa, natomiast państwo nie może istnieć bez narodu”¹⁴. Po odzyskaniu niepodległości problem państwa został rozwiązany, natomiast sprawa ujednoczenia narodu pozostała. Ta kwestia była motorem działań narodowców w stosunku do mniejszości ukraińskiej w okresie międzywojennym.

Dla pokolenia narodowców, które doświadczyło rozbiorów, państwo stało się upragnioną emanacją narodu i jego kultury. Polscy narodowcy dążyli do etnicznego ujednoczenia państwa tak, aby obejmował tylko jeden naród i jedną kulturę. Stworzyli „zmitologizowaną koncepcję roli narodu” w życiu państwa¹⁵. Zjawisko to nazywano państwem narodowym. Narodowi demokraci uznawali silne, jednolite narodowo państwo za podstawę bezpieczeństwa¹⁶.

Pojęcie mniejszości ukraińskiej użyte w tytule obejmuje ludność utożsamiającą się z kulturą ukraińską, zawierającą takie wartości, jak: religia,

---

1918–1933, Kraków 1997, s. 45; A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 16–17.

¹² R. Dmowski, *Mysli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1989, s. 102.

¹³ Ibidem, s. 109.

¹⁴ U. Jakubowska, *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918–1939*, Warszawa – Łódź 1984, s. 115.

¹⁵ Ibidem, s. 116–117.

¹⁶ Zob. także: M. Nowak, *Podstawowe zagadnienia ideologii narodowej a problem mniejszości ukraińskiej w publicystyce Narodowej Demokracji lat 1923–1929*, [w:] *Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i narody*, cz. 2. Zbiór studiów pod red. T. Stegnera, Gdańsk 2000, s. 250–265.

terytorium, estetyka, folklor, historia. Grupa ta uznawała swą przynależność do narodu ukraińskiego, zamieszkując jednocześnie terytorium państwowe II Rzeczypospolitej¹⁷.

W pracy zostały użyte pojęcia Ukrainiec i Rusin dla określenia osoby przynależącej do szeroko rozumianej mniejszości ukraińskiej. Oba określenia używane były przez wyznawców ideologii narodowej w II Rzeczypospolitej i pojawiały się w cytowanym materiale źródłowym. Określenie Rusin¹⁸ odnosiło się w publicystyce endeckiej do osoby posługującej się językiem ukraińskim, częstokroć wyznania prawosławnego lub greckokatolickiego. Rusini nie mieli, w mniemaniu narodowców, w pełni wykształconej świadomości narodowej i objawiali przywiązanie do państwa polskiego. Z drugiej strony pojęcie Ukrainiec miało w publicystyce narodowej wyraźne zabarwienie pejoratywne¹⁹. Było ono używane dla wyróżnienia osoby o wykształconej ukraińskiej świadomości narodowej, wrogo nastawionej do państwa polskiego i zmierzającej do utworzenia niepodległej Ukrainy. W cytatach pojawiają się oba te terminy, natomiast w toku wywodu autorskiego zastosowano jedynie określenia Ukrainiec i ukraiński jako używane współcześnie i pozbawione obecnie zabarwienia pejoratywnego. W cytowanym materiale źródłowym zachowano oryginalną pisownię, duże lub małe litery na określenie narodowości. W pracy dokonano transkrypcji z dwóch języków ukraińskiego i rosyjskiego, w którym sporządzono część opisów archiwalnych²⁰.

Przedstawiciele ukraińskiego ruchu narodowego w okresie międzywojennym dążyli do oderwania obszarów ukraińskiej aspiracji narodowej od Polski. Obejmowały one Galicję Wschodnią, Wołyń, część należącego do państwa

---

¹⁷ Według A. Kłoskowskiej, mniejszość narodowa to odmiana zbiorowości etnicznej o kulturze cząstkowej, tj. zbiorowości wyodrębnionej „[...]na zasadzie kontrastu wobec dominującej kultury dużego, rozwiniętego społeczeństwa. [...] Mniejszościowe grupy zamieszkują często zwarte, zwykle przygraniczne obszary, zachowują związki z państwem lub krajem pochodzenia”. Ukraińcy lat 1923–1939 wyróżniali się brakiem państwa, do którego mogliby się odwoływać, stąd ich nacjonalizm miał bardziej bojowy charakter, gdyż dążył do wywalczenia państwowości. A. Kłoskowska, *op. cit.*, s. 21–22, 183–203.

¹⁸ Narodowcy odmawiali Rusinom świadomości historycznej czy narodowej, twierdząc, że nie są zdolni do samodzielnego kierowania swoim losem. A. Kłoskowska, *op. cit.*, s. 19; „Rusini: historyczna nazwa plemion wschodniosłowiańskich zamieszkujących Ruś – Białorusinów, Małorusinów i Wielkorusinów; określenie ludności ukraińskiej Galicji, Podkarpacia i Bukowiny, używane przez polską literaturę XIX wieku”.

W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985, s. 1006.

¹⁹ J. Rudnicki, *Pryncypialni maniacy*, „Słowo Polskie”, nr 109 z 20 V 1922, s. 1.

²⁰ Transkrypcji dokonano na podstawie: *Nowy słownik ortograficzny PWN*, pod red. F. Polańskiego, Warszawa 2002, s. LXXXVIII–XCII.

polskiego Podola, Chełmszczyznę i część Polesia. Dla wyznaczenia obszaru i wielkości ludności ukraińskiej w państwie polskim posłużono się wynikami badań innych historyków, takich jak: Andrzej Chojnowski i Ryszard Torzecki.

Pojęcia terytorialne: Galicja Wschodnia i Małopolska Wschodnia zostały użyte dla określenia obszaru trzech województw wschodnich: lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego. Pierwsze z nich wywodzi się ze średniowiecznego określenia księstwa Halicko-Włodzimierskiego – *Regnum Galiciae et Lodomeriae*, które zostało przeniesione przez władze austriackie na ich część dawnej Rzeczypospolitej. Prowincję utworzoną z ziem zaboru austriackiego nazwano królestwem Galicji i Lodomerii, dla podkreślenia praw Austrii do tych terenów. Wschodnią część terytorium zwano Galicją Wschodnią. Wyróżniała się ona przewagą ludności ukraińskiej. Austriacka Galicja Wschodnia ze stolicą we Lwowie miała silne tradycje samorządowe; na przełomie XIX i XX wieku stała się ośrodkiem ukraińskiego ruchu narodowego. Określenie Galicja Wschodnia pojawia się przeważnie w wywodzie autorki bądź w cytowanych wypowiedziach publicystów ukraińskich. Natomiast publicystyka narodowa określała obszar Galicji terminem Małopolska Wschodnia. Według Władysława Kopalińskiego był to termin używany błędnie, miał jednakże odcinać Galicję Wschodnią od powiązań z ukraińskim ruchem narodowym i podkreślić związki tego obszaru z Małopolską i Krakowem²¹. Ze względów stylistycznych termin Kresy Wschodnie jest używany w pracy zamiennie z terminem Kresy i odnosi się do obszarów wschodnich rubieży państwa polskiego.

Cezurę początkową pracy stanowi rok 1922 ze względu na wybory parlamentarne i prezydenckie w 1922 r. oraz zabójstwo prezydenta Narutowicza. Wydarzenia te po raz pierwszy unaocznily Narodowej Demokracji szczególną wagę problemu mniejszości dla II Rzeczypospolitej, zwłaszcza problemu ukraińskiego. Wyznawcy idei narodowej przeżyli szok wywołany postawą mniejszości skupionych we wspólnym bloku wyborczym, których głosy zaważyły na wyborze niekorzystnego w rozumieniu narodowców kandydata na prezydenta. W związku z tymi wydarzeniami Narodowa Demokracja sformułowała program, który zakładał zapewnienie ludności polskiej przewagi we wszystkich sferach życia państwowego i społecznego, nawet jeżeli na danym obszarze ludność polska stanowiła mniejszość. Ostatecznym celem wyznawców ideologii nacjonalistycznej miała być asymilacja narodowa mniejszości ukraińskiej. Z dwóch postaw endeckich wobec tej ludności: pobłażli-

---

²¹ Definicje haseł „Galicja” i „Małopolska”, zob. W. Kopaliński, *op. cit.*, s. 304, 644.

wej, traktującej ją jak młodszych i mniej dojrzałych braci, oraz wrogiej, mówiącej, iż niektóre środowiska ukraińskie mogą zagrozić interesom państwa polskiego, przeważyła ta ostatnia²². Przekonanie to pogłębiała zgodna absencja Ukraińców galicyjskich w wyborach 1922 r. Rok 1922 przyniósł także wejście w życie konstytucji marcowej oraz początek ostatecznych starań Polski o uznanie jej granicy wschodniej.

Problem ukraiński pojawił się w publicystyce endeckiej już w XIX wieku. W latach 1918–1922 traktowano zagadnienie to jako pozostające w sferze stosunków międzynarodowych, dotyczących walki o granice państwa polskiego²³. O Ukrainie pisano jako o państwie, które może dopiero ukształtować się w przyszłości na obszarze tzw. Wielkiej Ukrainy. Problem ukraiński był dla narodowców zagadnieniem polityki międzynarodowej, dotyczącym Polski, Rosji i być może Ukraińskiej Republiki Ludowej. Galicję Wschodnią i Lwów traktowano jako obszary w sposób oczywisty polskie, których przynależność państwowa została rozstrzygnięta w walce²⁴. Zagadnienia te były przedstawiane w prasie narodowej jako oczywiste²⁵. „Byłoby rzeczą bardzo ryzykowną – pisano w 1918 r. w »Gazecie Warszawskiej« – przepowiadać przyszłość ruchu ukraińskiego w Rosji. Zapewne ten krótkotrwały okres samodzielności Ukrainy, mimo całej nikłości świadomości narodowej ludu, pozostawi pewne ślady w jego psychice. Ale brak tradycji państwowych i bezwzględne uleganie kulturze rosyjskiej nie otwiera przed Ukrainą rosyjską szerszych perspektyw politycznych. Właściwie poważniejszy prąd narodowy istnieje tylko wśród Rusinów galicyjskich. Będą oni musieli zająć wyraźne stanowisko wobec zagadnienia przyszłości swego narodu. Jeżeli nie zechcą razem z hetmanem Skoropadskim pomagać »rodzimej Wielkorosji« [...] winni dążyć do porozumienia się z Rzeczypospolitą Polską i ustalenia zasad współżycia z narodem polskim”²⁶. Zmiany na froncie polsko-radzieckim znajdowały swoje odbicie w ocenach głoszonych przez endeków. Zasadniczo uznawano powstanie stabilnego państwa ukraińskiego na Ukrainie Zadnieprzańskiej za rzecz bardzo niepewną. Sądy narodowców

---

²² U. Jakubowska, *Oblicze ideowo-polityczne...*, s. 122.

²³ J. Hł., *W sprawie ziem wchodnich*, „Gazeta Warszawska”, nr 134 z 18 V 1919, s. 1.

²⁴ *Obrona Lwowa*, „Gazeta Warszawska”, nr 1 z 16 XI 1918, s. 3; *Znaczenie Lwowa*, „Gazeta Warszawska”, nr 74 z 16 III 1919, s. 1; Z. Pazdro, *Polskość Lwowa*, „Słowo Polskie”, nr 430 z 25 XII 1919, s. 2; *Charakter narodowy ziem polskich*, „Gazeta Warszawska”, nr 245 z 7 IX 1920, s. 1.

²⁵ W.K., *W sprawie Galicji Wschodniej*, „Gazeta Warszawska”, nr 157 z 11 VI 1919, s. 1.

²⁶ *Ukraina*, „Gazeta Warszawska”, nr 5 z 20 XI 1918, s. 1.

były jednak w tym czasie zmienne. Raz pisano o Ukrainie Semena Petlury jako o twórcę, który powinien „znaleźć poparcie Ententy” a w innym miejscu określano to państwo jako „chwiejną” efemerydę i twór garstki „pół-inteligentów i chłopów” na czele z „fantastą, niezdolnym do rządzenia i organizowania państwa”²⁷. W latach 1918–1919 narodowcy sądzili, że po rozstrzygnięciu sprawy granic problem ukraiński przestanie istnieć. Zagadnienie to postrzegano prawie wyłącznie z perspektywy stosunków międzynarodowych.

Dopiero w roku 1922 upadł mit „Rusina”, który da się zasymilować do kultury polskiej. Zachowanie Ukraińców w czasie wyborów parlamentarnych i prezydenckich zmieniło percepcję problemu w środowisku narodowców. Byli oni zaskoczeni faktem, że nie można było, tak jak dotychczas, zepchnąć mniejszości ukraińskiej na margines życia społecznego. Przedstawiciele tej grupy narodowej brali udział w demokratycznych strukturach państwa na równych prawach. Prowadziło to do głębokiej frustracji w środowisku endeckim i w konsekwencji otworzyło nowy rozdział w dziejach relacji polsko-ukraińskich. Choć te ostatnie zaostrzały się już od 1918 r., to jednak po 1922 r. nabrały nowego, bardziej wewnątrzpaństwowego i fundamentalnego znaczenia.

Cezurę końcową pracy stanowi wrzesień 1939. Klęska wrześniowa przyniosła również zakończenie działania państwa polskiego w dotychczasowej formie oraz upadek dotychczasowych form działalności Narodowej Demokracji. Pakt Ribbentrop–Mołotow przyniósł w konsekwencji radziecką okupację Galicji Wschodniej. Wybuch II wojny światowej stanowił koniec pewnego okresu w dziejach stosunków polsko-ukraińskich, w którym państwo polskie mogło wpływać na ich kształt.

Podstawową tezę pracy było założenie, iż stanowisko Narodowej Demokracji wobec mniejszości ukraińskiej było wypadkową jej założeń ideologicznych, sytuacji wewnętrznej w kraju, a zwłaszcza na Kresach oraz ogólnej sytuacji międzynarodowej. Przyjęto, że należy zbadać jak najszerszy materiał źródłowy, by ukazać różnice w podejściu do problemu w poszczególnych ośrodkach w Polsce. Przypuszczano, że stanowisko Narodowej Demokracji wobec mniejszości ukraińskiej może się zaostrzać w miarę wzrostu napięcia w Europie w latach trzydziestych.

W pracy zastosowano jednocześnie kilka metod badawczych. Analizowano i porównywano treść różnorodnych źródeł historycznych: archiwalnych,

---

²⁷ *Polska nie jest na stopie wojennej z Ukrainą*, „Gazeta Warszawska”, nr 154 z 7 VI 1919, s. 6; por. *Ententa, Rosja i Ukraina*, „Gazeta Warszawska”, nr 162 z 16 VI 1919, s. 1; zob. *Polska i Ukraina*, „Gazeta Warszawska”, nr 22 z 23 I 1919, s. 1.

prasowych, książkowych, wspomnień drukowanych i rękopisów. Chociaż posłużono się również źródłami proveniencji policyjnej, jednak starano się zachować dystans do zawartych w nich ocen sytuacji na Kresach. Szukano potwierdzenia poszczególnych wydarzeń w różnych materiałach, aby uzyskany obraz był jak najbardziej obiektywny. Poszczególne problemy ukazane zostały z różnym stopniem szczegółowości. Zależało to przede wszystkim od wagi danego zagadnienia dla tematu pracy oraz od zawartości źródeł. Uwypuklono te wydarzenia, które nabrały odmiennego od dotychczas prezentowanego w literaturze historycznej znaczenia w świetle nowych źródeł, szczególnie lwowskich. Starano się również porównać istniejące źródła, opracowania i, gdzie to było możliwe, pokazać rozbieżności w interpretacji, a niekiedy nawet w samych faktach.

Układ monografii przyjęty został na podstawie miejsca i wagi poszczególnych zagadnień w źródłach. Monografia ma układ chronologiczno-problemowy. Wydał się on najkorzystniejszy dla przedstawienia tytułowego zagadnienia.

Prezentowana monografia nie pretenduje do pracy wyczerpującej temat. Niektóre zagadnienia wymagają dalszych studiów, szczególnie w świetle źródeł ukraińskich. W przyszłości więcej uwagi należałoby poświęcić szczegółowym zagadnieniom religijnym. Na osobne opracowanie zasługuje rola Kościoła greckokatolickiego w ukraińskim ruchu narodowym. Na zbadanie czeka zagadnienie losów Instytutu Stauropigialnego po I wojnie światowej, szczególnie w świetle archiwaliów przechowywanych w Centralnym Historycznym Archiwum we Lwowie (Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u L'wowi – dalej CDIA).

Stanowisko Narodowej Demokracji wobec mniejszości ukraińskiej do dzisiaj wzbudza kontrowersje wśród historyków polskich i ukraińskich. Wielu badaczy upatruje w wydarzeniach lat II Rzeczypospolitej przyczyn późniejszej konfrontacji polsko-ukraińskiej. Zadaniem tej pracy nie była odpowiedź na to pytanie, jednak mam nadzieję, że pozwoli ona wyjaśnić choć część zagadnień z omawianego okresu.

Za pomoc i wsparcie podczas realizacji tematu oraz za życzliwe i cenne uwagi chciałabym szczególnie podziękować prof. dr. hab. Romanowi Wapińskiemu, prof. dr. hab. Marianowi Mrocze, dr. hab. Eugeniuszowi Koko z Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego oraz prof. dr. hab. Urszuli Jakubowskiej z Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Dziękuję także prof. Leonidowi Zaskilniakowi z Wydziału Ukrainoznawstwa Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie za pomoc i życzliwość okazaną mi podczas moich wizyt we Lwowie. Zachętę do pracy

stanowiły też dyskusje w gronie koleżanek i kolegów z Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego.

Gdańsk, styczeń 2005

Autorka